

De zogeheten Karolingische Renaissance : een breekpunt in de evolutie van de Latijnse taal ?

door

MARC VAN UYTFANGHE

„Quand on passe de la *Chronique* du Pseudo-Frédégaire à la *Vita Karoli Magni* d'Eginhard, ou de l'apocalyptique *Sermo de regnum cantium* du Pseudo-Méthode à la correspondance humaniste de Loup de Ferrières, il suffit de quelques lignes de lecture pour se rendre compte du changement survenu dans la langue et la littérature latine de l'Europe continentale. Ce n'est pas une nouvelle page, c'est un nouveau livre qu'on commence : orthographe correcte ou peu s'en faut, ce qu'admire un scribe de Saint-Gall déjà avant l'an 800, respect de la syntaxe, structure de la phrase, ordre dans les idées, abondance des réminiscences classiques, souci de la composition, tout y est neuf”.

Met deze geestdriftige aanhef begint wijlen Joseph de Ghellinck het hoofdstuk van zijn *Littérature latine au moyen âge* gewijd aan de zogeheten Karolingische renaissance¹. Genoemd handboek, dat ons voorligt in een reprint van 1969, dateert weliswaar van 1939, maar geldt nog steeds, samen met *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*² als een gezaghebbende geschiedenis van de middel-latijnse literatuur. De geciteerde passus weerspiegelt overigens uitstekend de traditionele opvatting omtrent de hervormingsbeweging die onafscheidelijk is verbonden met de naam van Karel de Grote.

Het zou onjuist zijn te beweren dat deze opvatting in de middens van historici en filologen niet is bediscussieerd geworden. Integendeel, met name de vraag of deze Karolingische hervorming daadwerkelijk voor een „renaissance” kan doorgaan, naar analogie met de Renaissance van de 15e en de 16e eeuw, dan wel de min of meer gelukte realisatie van een zeer bescheiden opzet is geweest, lijkt nog niet definitief beantwoord. Tijdens de eerste *Settimana di*

* Dit artikel is de tekst van een lezing die wij hielden voor de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij op zaterdag 11 oktober 1975.

1. J. de Ghellinck, *Littérature latine au moyen âge, I: Depuis les origines jusqu'à la fin de la renaissance carolingienne*, Paris 1939, reprint Hildesheim 1969, p. 84.

2. I-II, Bruxelles 1955².

studio van het *Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, te Spoleto gehouden in 1954 onder het thema *I problemi della civiltà carolingia*, werd de maximalistische zienswijze verdedigd door de latinist Paul Lehmann³, de minimalistische door de romanist Angelo Monteverdi⁴. In de gedachtenwisseling volgend op beide lezingen zegevierde duidelijk het standpunt van Lehmann. Gezien de tijd ons ontbreekt om verder op de *Forschung* terzake in te gaan, moge het volstaan erop te wijzen dat de laatste ons bekende stellingname, deze van G. W. Trompf in het *Journal of History of Ideas* van 1973, weerom krachtig het behoud van de term „renaissance” voor de periode 750-880 in het Westen bepleit en zelfs zover gaat te poneren dat bedoelde époque in sommige opzichten deze naam méér verdient dan de 14e, de 15e en de 16e eeuw⁵.

Zonder de cultuurhistorische achtergrond en context uit het oog te verliezen, zouden wij even dieper willen ingaan op de vraag of de Karolingische renaissance – wij bedienen ons hoe dan ook van deze term die, elke discussie ten spijt, volkomen is ingeburgerd in het wetenschappelijk taalgebruik – werkelijk een „breekpunt” is geweest in de geschiedenis en de evolutie van de Latijnse taal als dusdanig. Immers, in taalhistorische handboeken en in literatuur-overzichten als dat van de Ghellinck heeft men altijd aangenomen dat het geschreven Latijn sinds de val van het Westromeinse rijk en meer bepaald sinds de ineenstorting van het Romeinse schoolwezen gradueel aftakelt tot een ongenietbaar mengsel van laat-antieke restanten enerzijds en elementen uit de zich snel wijzigende spreektaal anderzijds. Komt dan plots Karel de Grote die deze chaotische toestand niet meer kan aanzien en met ingrijpende maatregelen op het stuk van de uitspraak, de schrijfwijze, de morfologie, de syntaxis en de stilistiek een restauratie van het „klassiek” Latijn bewerkstelligt. Daarmee begon ook definitief de geschiedenis van het middeleeuws Latijn dat door de filologen des te beter werd gekwalificeerd naarmate het dat van Cicero en Vergilius dichter benadert. Maar tegelijkertijd ontstond een zulkdanige kloof tussen de gesproken taal en het gerestaureerde Latijn dat laatstgenoemde door het volk niet meer werd begrepen. De Kerk zag zich verplicht, meer specifiek op de synode van Tours in 813, haar clerus de opdracht te geven de homilieën niet meer uit te spreken in het Latijn, maar in de *rustica romana lingua (aut thiotisca)*, met als

3. P. Lehmann, *Das Problem der Karolingischen Renaissance*, pp. 309-358.

4. A. Monteverdi, *Il problema del rinascimento carolino*, pp. 359-372.

5. G. W. Trompf, *The Concept of the Carolingian Renaissance*, in *Journal of the History of Ideas* 24 (1973), pp. 3-26.

motief: *quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur*⁶. Velen hebben deze 17e canon van het concilie van Tours als de „geboorteakt” van de Romaanse talen bestempeld, te meer daar amper 29 jaar later, in 842, de eerste Romaanse tekst het levenslicht zag: de fameuze „eed van Straatsburg” die Lodewijk de Duitser in het openbaar zwoer ten overstaan van Karel de Kale en diens troepen.

Het komt ons nochtans voor dat deze opinie moeilijk aan een kritisch onderzoek weerstaat. Een paar fundamentele bedenkingen zullen ons standpunt verduidelijken.

Er is vooreerst de theorie van de „decadentie” van het Latijn in de late oudheid en de vroege, precarolingische middeleeuwen, theorie die slechts één (zij het dan essentieel) facet uitmaakt van een meeromvattend vooroordeel tegen de laatantieek-christelijke beschaving in het algemeen zoals dit in 1776 meesterlijk was verwoord door Edward Gibbon in *The Decline and Fall of the Roman Empire*. De mediëvistiek als dusdanig heeft sinds lang een gelijkaardig, aan de Renaissance en het humanisme ontsprongen misprijzen voor de hele middeleeuwen wetenschappelijk ongedaan gemaakt, terwijl de vroegchristelijke eeuwen door de patristiek en de novorsing op het gebied van de *Auseinandersetzung* tussen de antieke en de christelijke wereld grondig zijn gerehabiliteerd. Alleen de „overgangperiode” tussen de oudheid en de middeleeuwen, de 5e en vooral de 6e, de 7e en de 8e eeuw, bleef men denigeren met de term *Dark Ages*, in de overtuiging dat de Westerse cultuur in die tijdsspanne tot op een ongehoord dieptepunt was gezakt.

Ook hier werd tenslotte, zij het in feite vrij recent, een nieuwe visie doorgedrukt. Niet alleen een aantal afzonderlijke studies, maar ook en vooral een brilante synthese als de *Education et culture dans l'Occident barbare* van de Franse cultuurhistoricus Pierre Riché⁷ hebben afdoende aangetoond dat er tussen de *Spätantike* en de Karolingische tijd geen duistere afgrond gaapt, wel een veelzijdige, met ups en downs gepaard gaande incubatieperiode, gedurende dewelke een aantal merkwaardige figuren (Boëtius, Benedictus van Nursia, Cassiodorus, Gregorius de Grote, Isidorus van Sevilla, Columbanus, Beda, Bonifatius) die wel eens de *Founders of the Middle Ages* worden genoemd⁸, alsmede een samenloop van separate initiatieven, zelfs „prerenaisances”, de

6. Cf. O. Parlangeli, *Una disposizione del Concilio di Tours (813) per la predicazione in lingua volgare*, in *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari* 1966, p. 213.

7. Paris 1962, 1967², 1973³.

8. Cf. E. K. Rand, *The Founders of the Middle Ages*, Cambridge 1928.

toekomst hebben voorbereid. Opvallend in deze culturele ontwikkeling zijn de geografische verschillen en het ongelijkmatig verloop. In Italië, bakermat van de Latijnse cultuur, kan deze zich op een zeker peil handhaven onder de Ostrogoten, maakt vervolgens een moeilijke periode door na de inval van de Longobarden, om daarna vanaf het begin van de 8e eeuw, wanneer de omstandigheden weerom gunstiger zijn, opnieuw een opwaartse beweging te vertonen. In het Wisigotische Spanje heeft de cultuur en meer bepaald de letterkunde eigenlijk nooit opgehouden te bloeien en verdween zelfs niet onmiddellijk na de Arabische invasie in 711. In Ierland, dat in de 5e eeuw door de in Gallië gevormde Sint Patrick was bekeerd, en in Groot-Brittannië, waar de missionering circa 600 vanuit Rome was ingezet, ontstond een florissante kloostercultuur van Latijnse makelij die vanaf de 7e eeuw een aanzienlijk deel van het continent zou bevruchten. In Gallië tenslotte behoudt het Zuiden tot in de eerste helft van de 7e eeuw zijn Romeins cachet, terwijl intussen het cultureel (en ook politiek) zwaartepunt bezig is zich te verplaatsen naar het Centrum en het Noorden, waar de door de insulairen gestichte kloosters (Corbie, Elnone, Luxueil, enz.) beginnen uit te stralen⁹. Tegen het einde van de 7e en in de eerste helft van de 8e eeuw – Riché heeft het in dit verband over „les années décisives”¹⁰ – komt deze monastische cultuur zowat overal in Europa (Italië, Engeland, Noord- en Centraal Gallië, Aquitanië) tot rijpheid en zelfbewustzijn, hetgeen zich uit in een artistiek réveil, in het werk van de scriptoria, in de literaire activiteit en in de toenemende contacten over de nationale grenzen heen. De relatieve stabiliteit op het politieke vlak heeft hiertoe ongetwijfeld veel bijgedragen¹¹. Germaanse vorsten of vooraanstaanden als Liutprand in Lombardije, Karel Martel en nadien Pepijn de Korte in het Frankrijk hebben zelf de culturele ontwikkeling bewust aangemoedigd.

Aan diegenen die terecht zouden wijzen op het naar onze maatstaven zeer bescheiden karakter van deze „cultuur”, kunnen wij antwoorden dat hetzelfde herhaaldelijk, en eveneens terecht, is gezegd over de Karolingische beschaving (cf. *infra*). Wel mag worden opgemerkt dat Pierre Riché het christelijk schoolwezen dat sinds de 6e eeuw het antieke vervangt en zich vertakt in kathedraalscholen, parochiescholen en kloosterscholen, wellicht onder een al te gesystematiseerde en geïnstitutionaliseerde vorm heeft voorge-

9. Cf. L. Génicot, *Aux origines de la civilisation occidentale, Nord et Sud de la Gaule*, in *Mélanges d'histoire offerts à Léon Van der Essen*, Bruxelles-Paris 1947, pp. 81-93.

10. Riché, *o.c.*, p. 410.

11. *Ibidem*, pp. 415-416.

steld. Men is nu veeleer de mening toegedaan dat het aanvankelijk meestal ging om individuele en zelfs min of meer geïmproviseerde maatregelen van kerkleiders en kloosteroversten om in de minimumvorming van de locale clerus te voorzien, waarbij het cognitieve, intellectuele aspect onmogelijk uit het geheel van de menselijke en religieuze opvoeding kan worden losgehaakt en waaruit zich pas later (niet vóór de 7e eeuw) in welbepaalde centra echte „scholen” hebben gevormd die in de Karolingische tijd zullen toenemen¹².

Wat nu de precarolingische latiniteit aangaat, deze vertoont een gelijksoortige diversiteit en complexiteit als de cultuur in het algemeen. Men bedenke dat reeds het christelijk en patristisch Latijn allesbehalve uniform was. Uit de symbiose van bijbels-christelijke, profaan-klassieke en vulgairlatijnse elementen in de 2e en vooral de 3e en de 4e eeuw was een veelheid van stijlen ontstaan naargelang het element dat de bovenhand had bij de diverse auteurs, hetgeen ook weer afhing van het beoefende genre en van het geviseerde publiek. Minucius Felix schrijft anders dan de auteurs van de *Acta martyrum*. Lactantius verschilt van Augustinus wiens populaire stijl in de *Sermones ad populum* weer merkkelijk contrasteert met die van *De civitate Dei*¹³. Deze linguïstische en stilistische verscheidenheid blijft ook in de latere eeuwen bestaan. Naast het maniëristisch-precieus Latijn van een Sidonius Apollinaris, een Arator, een Avitus, een Ennodius en gedeeltelijk ook een Venantius Fortunatus, staan de vertegenwoordigers van een soort van christelijk humanisme, Boëtius, Cassiodorus, Isidorus van Sevilla, die, zij het met verschillende tonaliteiten, de verworvenheden van het profane, het bijbelse en het patristische Latijn harmonieus verwerken. Maar tegenover deze beide tendensen staat dan weer een groep schrijvers als Caesarius van Arles, Gregorius van Tours, Benedictus van Nursia, Eugippius van Lucullanum, Gregorius de Grote, en anderen die, om pastorale motieven, bewust opteren voor een eenvoudig, het *Sprechlatein* benaderend taalniveau¹⁴, voor de *sermo humilis*¹⁵ waarin ook Christus en de apostelen de massa

12. Deze tendens komt duidelijk tot uiting in: D. Illmer, *Formen der Erziehung und Wissensvermittlung im früheren Mittelalter. Quellenstudien zur Frage der Kontinuität des abendländischen Erziehungswesens*, München 1971; J. Fontaine, *Fins et moyens de l'enseignement ecclésiastique dans l'Espagne wisigothique, in La scuola nell'Occidente latino dell'alto medioevo*, Spoleto 1972 [*Settimane di Studio* 19 (1971)], pp. 145-202; J. Leclercq, *Pédagogie et formation spirituelle du VIe au IXe siècle, ibidem*, pp. 255-290.

13. Cf. J. Fontaine, *Aspects et problèmes de la prose d'art latine au IIIe siècle. La genèse des styles latins chrétiens*, Torino 1968.

14. Chr. Mohrmann, *Le problème de la continuité de la langue littéraire, in Il passaggio dall'antichità al medioevo in Occidente*, Spoleto 1962, [*Settimane di Studio* 9 (1961)], pp. 337-342.

15. Cf. E. Auerbach, *Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter*, Bern 1958, pp. 24-53.

hadden onderricht¹⁶. Ook het zogeheten Merovingisch Latijn van de 7e en de 8e eeuw is veel heterogener dan men vroeger wel eens dacht¹⁷. In de kronieken, de gedichten, de brieven, de *florilegia* en vooral de *Vitae sanctorum* uit die tijd zetten sommige teksten de patristische traditie van vroeger voort, andere ondergaan meer de invloed van de gesproken taal, weer andere gaan nog een stap verder. Recente romanistische studies hebben inderdaad bewezen dat de fonetische, morfologische en syntactische bijzonderheden van de snel evoluerende spreektaal¹⁸ in welbepaalde Merovingische teksten zo systematisch voorkomen dat hier een echte *scripta latina rustica* in de maak is waarop de latere Romaanse *scriptae* zullen aansluiten¹⁹. Deze vaststelling dwingt uiteraard tot een heel nieuwe visie op het zogezegd „verwilderd” Merovingisch Latijn waarin men niet meer zozeer de chaos benadrukt dan wel de moeizame en vaak onhandige grafische weergave van een nieuwe zich constituerende taalstructuur die de toekomst voor zich heeft²⁰. Herhalen wij nochtans dat naast het Latijn dat in grote of minder grote mate de invloed van de spreektaal ondergaat, een minderheid van auteurs doorgaat met het gebruiken van een meer traditioneel idioma. Zelfs in bepaalde diplomata, oorkonden en inscripties domineren de retorische elementen de vulgarismen²¹.

Niettemin moeten wij hier een correctief aanbrengen. Men heeft wel eens gemeend dat bij de „bovenlaag” van de voorkarolingische auteurs de profaan-klassieke taal en literatuur het Latijn rechtstreeks bleef voeden. Pierre Riché heeft bij voorbeeld terzake gewaagd van *la survie de Virgile à l'époque mérovingienne*²². Inzonderheid de Ierse monniken, wier geschriften op het eerste gezicht talrijke antieke reminiscenties bevatten, zouden zich de klassieke cultuur hebben eigen gemaakt en op het vasteland verder verspreid, hoewel men eigenlijk nooit goed geweten heeft waarom en langs welke

16. Cf. G. J. M. Bartelink, *Sermo piscatorius. De „visserstaal” van de apostelen*, in *Studia catholica* 35 (1960), pp. 267-273.

17. G. Reichenkron, *Historische Latein-Altromanische Grammatik, I: Einleitung. Das sogenannte Vulgärlatein und das Wesen der Romanisierung*, Wiesbaden 1965, p. 138.

18. Over het probleem van de grens Latijn-Romaans publiceren wij eerlang een uitvoerige *status quaestionis* in het tijdschrift *Romanica Gandensia*.

19. Wij zijn op deze kwestie dieper ingegaan tijdens onze lezing *Latin mérovingien, latin carolingien et „rustica romana lingua”. Continuité ou discontinuité?* op het Colloquium *D'une déposition à un couronnement (476-800). Rupture ou continuité dans la naissance de l'Occident médiéval*, georganiseerd te Brussel door het *Institut des Hautes Etudes de Belgique* op 4 en 5 juni 1975. De Acten van dit Colloquium zullen vermoedelijk verschijnen in 1976.

20. R. L. Politzer, *The Interpretation of Correctness in Late Latin Texts*, in *Language* 37 (1961), p. 209.

21. Cf. R. Falkowski, *Studien zur Sprache der Merowingediplome*, in *Archiv für Diplomatik* 17 (1971), pp. 50-108, 118-120.

22. In *Revue des études latines* 32 (1954), pp. 48-49.

weg zij daartoe gekomen waren. De belangrijkste onder de *Scotti*, Columbanus, aan wie men een dergelijk „humanisme” heeft toegeschreven²³, rept daarover zelf met geen woord in het vormingsprogramma voor zijn monniken. Welnu, de Amsterdamse mediolatinist Jan Smit heeft onlangs aangetoond dat de klassieke citaten en allusies in Columbanus' oeuvre (dat hij overigens flink reduceert) gewoon secundaire ontleningen zijn aan de Kerkvaders, meer bepaald aan Hiëronymus²⁴. Tevoren reeds had Edmondo Coccia wat Daniel-Rops destijds *le miracle irlandais* noemde kritisch doorgelicht en was tot de bevinding gekomen dat de cultuur van de *Scotti* een essentieel kerkelijk-religieuze inslag had²⁵. Wij menen dat deze karakteristiek de hele precarolingische beschaving kenmerkt: zij is in wezen christelijk. De Kerk, die hoe langer hoe meer de cultuurproductie monopoliseert, stond toendertijd voor de ontzaglijke opdracht het door nieuwe volkeren overspoelde Westen te evangeliseren en toonde terecht weinig belangstelling voor de profane belletrise. De constituerende factoren van haar cultuur en van haar taal waren de Bijbel, de Kerkvaders, de liturgie, de hagiografie. Wat in het late en vroegmiddeleeuwse Latijn aan profaan erfgoed wordt doorgegeven, stamt in laatste instantie uit de grote christelijke schrijvers die zelf in de klassieke traditie waren grootgebracht en deze laatste propedeutisch hadden aangewend ten dienste van de Bijbelstudie. Wij zullen nog constateren dat in de Karolingische renaissance deze christelijke dominante niet verzwakt, integendeel.

Sinds het einde van de 7e eeuw had zich in het Frankrijk en daarbuiten in diverse centra (voornamelijk abdijen en daarbij behorende scholen), een culturele en literaire bedrijvigheid gemanifesteerd (cf. *supra*). Priesters en monniken studeerden er Latijn op basis van de Bijbel (in de eerste plaats de psalmen) en de christelijke teksten, waarbij een initiatie in de Latijnse grammatica als dusdanig natuurlijk onmisbaar was. Nochtans bestonden niet overal dergelijke scholen. Een ruim deel van de clerus bleef door deze cultuur onberoerd en was absoluut onvoldoende gevormd. De verdienste van Karel de Grote bestaat er niet in hier iets nieuws te hebben gecreëerd, maar te hebben gepoogd het bestaande uit te breiden en te veralgemenen²⁶. Wat Karel vroeg in zijn *Admonitio generalis* van 789 is dat deze basiscultuur niet meer zou beperkt

23. Cf. Riché, *Education, o.c.*, pp. 357-358.

24. J. W. Smit, *Studies on the Language and Style of Columba the Younger (Columbanus)*, Amsterdam 1971, pp. 250-253.

25. E. Coccia, *La cultura irlandese precarolingia. Miracolo o mito?*; in *Studi Medievali* 3, 8 (1967), pp. 257-420.

26. Riché, *o.c.*, p. 550.

blijven tot enkele grote centra, maar dat in elk bisdom, in elk klooster de psalmen, de stenografie, de kerkzang, de kalenderberekening en de grammatica zouden onderwezen worden en dat overall correcte religieuze teksten zouden voorhanden zijn: *psalmos, notas, cantus, compotum, grammaticam per singula monasteria vel episcopia et libros catholicos bene emendate*²⁷. Nogmaals, dit alles bijeen bescheiden programma is geenszins revolutionair, het voegt weinig nieuws toe aan dat van de bestaande scholen, maar de *Admonitio* wil dat ook daar scholen zouden tot stand komen waar er tevoren geen bestonden (*per singula monasteria vel episcopia*). Onder de meest beroemde Karolingische kloosterscholen (Fulda, Reichenau, Sankt-Gallen, Corbie, Corvey, Werden) zijn er hoe dan ook enkele (Sankt-Gallen, Corbie) die reeds in de Merovingische tijd bijzonder opvielen. De Karolingische schoolwetgeving beperkte zich verder niet tot het „secundaire” niveau. In 813 schreef de synode van Mainz voor dat, met het oog op de recrutering van toekomstige priesters, in elke parochie een schooltje zou worden opgericht. Ook hier: geen innovatie op zich, maar een veralgemeening. In hoeverre deze maatregelen in werkelijkheid ook overall werden uitgevoerd, valt moeilijk te achterhalen, maar een numerieke toename is er ongetwijfeld geweest²⁸.

In verband met de zopas geciteerde zinssnede *libros catholicos bene emendate*, die rechtstreeks slaat op de „kwaliteit” van het Latijn, kan een identieke bedenking worden gemaakt. Wij zeiden reeds dat gedurende de 7e en de 8e eeuw het traditionele, „behoorlijke” Latijn wel kwantitatief was teruggelopen, maar niet verdwenen. Wij zeiden ook dat een belangrijk gedeelte van de geschreven produktie orthografisch, morfologisch, lexicografisch en syntactisch sterk de impact van de gesproken taal onderging en dat in de „onderlaag” van deze produktie een nieuw taalsysteem zich reeds een weg baande. Theoretisch bestond de mogelijkheid dat men resoluut dit nieuwe en aangepaste taalsysteem van bovenaf verder zou laten uitwerken en opleggen als geschreven communicatiemedium voor de Kerk en de administratie. Doch toen de Karolingen aan de macht kwamen, was dit nieuwe systeem structureel nog steeds in wording en was niemand in staat om de linguïstische situatie zo doorzichtig te analyseren als de taalkundigen dat nu vermogen met een „recul” van zovele eeuwen²⁹. De Karolingen zelf en vele van hun buitenlandse raadgevers (*cf.* de Angelsaksers)

27. *Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio II, Capitularia regum Francorum*, ed. A. Bortetus, Hannover 1813, reprint 1960, p. 60.

28. Ph. Wolff, *Histoire de la pensée européenne, I: L'éveil intellectuel de l'Europe*, Paris 1971, pp. 48-49.

29. D. Norberg, *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris 1968, p. 31.

waren Germanen, zij hadden het Latijn, dat niet hun moedertaal was, aangeleerd als een vreemde taal en begrepen weinig van de op handen zijnde taalevolutie in de Romania³⁰. Het „betere” Latijn dat in het Frankrijk nog steeds door een kleine groep auteurs werd beoefend en elders zich in nog sterkere mate handhaafde, had nog niets van zijn prestige ingeboet en leek voor officieel gebruik in Kerk en Staat (die beide op het punt stonden zich verder uit te breiden o.m. in niet-Romaanse gebieden) het meest geschikt en wellicht het enig mogelijk communicatiemiddel.

Van een plotse breuk met het voorkarolingisch Latijn kan hier in elk geval geen sprake zijn. In de optiek van de leidende figuren van toen moest de meerderheid nu schrijven zoals een minderheid voordien was blijven doen. Dus weerom niets fundamenteel nieuws, maar wel amplificatie. In dat verband moeten wij ook het welbekende feit in herinnering brengen dat de Karolingische renaissance niet alleen aansloot bij een minderheidsfractie in het Frankrijk, maar ook kon rekenen op de actieve steun van een hele staf „geleerden” uit andere gebieden van West-Europa, die allen in de precarolingische periode waren gevormd: Ieren en Angelsaksers (met als centrale figuur Alcuinus die wel eens de „minister van cultuur” van Karel de Grote wordt geheten), Italianen (bvb.: Paulus Diaconus en Petrus van Pisa), Spanjaarden (bvb.: Theodulf van Orléans). Wanneer een gedeelte van Spanje en vooral van Italië door Karel zal worden veroverd, dan zal de Karolingische renaissance ter plaatse trouwens weinig of geen invloed laten gelden. Ook in Zuid-Frankrijk heeft ze alles bijeen weinig effect gesorteerd, waardoor het cultureel zwaartepunt dus eigenlijk in het Noorden en in het Germaanse deel van het Rijk lag³¹, evolutie die, zoals aangestipt, reeds lang aan de gang was³². De hervormingsbeweging was bijgevolg geografisch terdege beperkt.

Wanneer de Karolingische renaissance niets weg heeft van een plotse ommekeer of een breuk, dan is dit ook te wijten aan de grote geleidelijkheid die haar verloop kenmerkt. Men dient te vertrekken van de laatmerovingische antecedenten, door Riché betiteld als „prerenaisances”. Een volgend stadium vormen de bemoeiingen van Pepijn de Korte om de orthografie te „normaliseren”³³. De vergelijking van een oorkonde uit het jaar 716 met een tweede versie ervan uit het jaar 768 heeft uitgewezen dat na

30. H. F. Muller, *La naissance du français*, in *Renaissance* 1 (1943), p. 470.

31. Over de regionale beperktheid van de Karolingische renaissance, cf. Wolff, *o.c.*, p. 64.

32. Cf. *supra*, noot 9.

33. Norberg, *o.c.*, p. 32.

een halve eeuw reeds partiële resultaten waren geboekt³⁴. In het verdere verloop van de renaissance heeft men drie periodes of generaties onderscheiden. De eerste, die van de „schoolmeesters”, gaat tot het einde van de 8e eeuw. Het accent ligt hier op het didactisch aspect: men wil „correct” Latijn leren met behulp van grammatica's, glossaria, handboeken en andere instrumenten die voordien ook bestonden, maar die nu sterk in aantal toenemen. Het gaat hier om rudimentaire initiaties in de diverse sectoren van de spraakkunst en de versleer. De tweede generatie brengt, na 800, een groep *imitatores* ten tonele die zich a.h.w. „oefenen” in de navolging van vroegere auteurs, zowel klassieke als christelijke (de meest bekende is wel Eginhard, biograaf van Karel de Grote), waarbij kwantitatief de poëzie – of beter de versificatie – domineert. Pas door de derde generatie, die slechts tot rijpheid komt op het ogenblik dat het Karolingisch rijk in zijn voegen kraakt of reeds bezig is ineen te storten, worden enkele min of meer originele creaties tot stand gebracht. Belangrijke namen zijn hier Lupus van Ferrières, Paschasius Radbertus, Rabanus Maurus, Walafrid Strabo, Jonas van Orléans, Joannes Scotus Eriugena (de enige Karolingische wijsgeer, afkomstig uit Ierland), Hincmar van Reims, Gottschalk van Fulda³⁵.

Dat in deze geleidelijkheid toch een opgaande beweging zichtbaar is, valt niet te ontkennen. Doch een dergelijke schematische voorstelling mag ons niet misleiden. Al te dikwijls heeft men het „vulgaire” Latijn uit de Merovingische tijd lijnrecht gesteld tegenover het „correct” Karolingisch taalgebruik. In feite is het Karolingisch Latijn nog niet grondig en in zijn geheel bestudeerd geworden³⁶, zodat men op basis van slechts enkele geschriften (en wel die van de vermaardste auteurs) snel tot foutieve veralgemeningen is overgegaan. Het is namelijk even verkeerd te beweren dat in de Karolingische periode geen vulgairlatijnse teksten meer zouden voorkomen, als in het hele Merovingisch Latijn niets anders te zien dan een repertorium van vulgarismen en romanismen. De hagiografie, die alles bijeen het meest favoriete genre blijft, biedt in dat opzicht interessante aanwijzingen. Hoewel *Vitae* uit de 7e en de eerste helft van de 8e eeuw nadien vaak herwerkt zijn geworden, bevatten vele Karolingische heiligenlevens nog tal van *vulgärlateinisch-romanische Denkformen*³⁷, zulks mede doordat

34. M. A. Pei, *The Language of the Eighth Century Texts in Northern France*, New York 1932, pp. 364-393.

35. J. Chélini, *Histoire religieuse de l'Occident médiéval*, Paris 1968, pp. 136-143.

36. Wolff, *o.c.*, p. 63.

37. Cf. H. Ahleff, *Vulgärlateinisch-Romanische Denkformen in lateinischen Heiligenleben der Karolingerzeit*, diss. Münster, Bochum 1933.

deze populaire wendingen in het christelijk en laat Latijn gewoon gemeengoed waren geworden. Het nog steeds onopgeloste probleem van de datering van sommige *Vitae* bewijst ten andere hoe moeilijk het soms is op zuiver linguïstische basis een Merovingische tekst van een Karolingische te onderscheiden³⁸. Ook een gedeelte van de juridische documenten blijft onderhevig aan de invloed van de volkstaal³⁹. Nog in de 9e eeuw schrijft Dhuoda, gemalin van graaf Bernard van Septimanië, voor haar oudste zoon een *Liber manualis* (een kritische uitgave hiervan verschijnt eerlang in de *Sources chrétiennes* van de hand van Pierre Riché) dat qua materiaal voor de studie van het *Sprechlatein* niet moet onderdoen voor menige Merovingische tekst. De latinist Bengt Loefstedt heeft overigens enkele jaren geleden reeds het grote nut onderstreept dat bepaalde middellatijnse geschriften uit de postmerovingische tijd kunnen hebben voor het vulgairlatijns en romanistisch onderzoek⁴⁰.

Men vergete in deze discussie bovendien niet dat de „onderlaag” van het Merovingisch Latijn, de zogenaamde *scripta latina rustica*, waarover we het reeds hadden, ook na 750 doorloopt in teksten als de Parodie op de *Lex Salica*, de *Laudes regiae* van Soissons, de Glossen van Reichenau, het Farolied e.d.m.⁴¹, en dat dit taalniveau tenslotte geruisloos en zonder breuk overgaat in de Romaanse documenten, te beginnen met de Eed van Straatsburg die aldus geen nieuw vertrekpunt meer is, maar gewoon een verder stadium in een zeer lange evolutie. Het mag inderdaad als een belangrijke verworvenheid van de hedendaagse romanistiek worden beschouwd dat de zogenaamde „eerste Romaanse teksten” niet meer voor een *creatio ex nihilo* doorgaan zoals in de traditionele visie, maar voor een continue voortzetting van de *sermo rusticus* uit de voorgaande eeuwen⁴². Er is trouwens meer. Waar men vroeger aannam dat men ten laatste in het begin van de 9e eeuw in de Romania met twee afzonderlijke talen te maken had, nl. het Latijn en de *rustica romana lingua*, neigt men nu naar de mening dat hier nog steeds a.h.w. twee registers van één en dezelfde taal zijn bedoeld. *Lingua romana* is immers synoniem van *lingua latina* en het adjectief *rusticus*, dat toen reeds eeuwenlang elke met de spreektaal meevoluerende stijltrant karakteriseerde, geeft het niveau aan van deze

38. Cf. de rubriek *Vitae sanctorum in Gallia et Germania conscriptae*, in E. Dekkers, *Clavis patrum latinorum*, Steenbrugge 1961², pp. 474-487.

39. J. Pirson, *Le latin des formules mérovingiennes et carolingiennes*, in *Romanische Forschungen* 26 (1909), p. 839.

40. B. Loefstedt, *Spätes Vulgärlatein – ein abgegrastes Feld?*, in *Indogermanische Forschungen* 75 (1970), p. 130.

41. Cf. de bloemlezing van D. S. Avalle, *Latino „circa romançum” e „rustica romana lingua”*, Padova 1970².

42. D. S. Avalle, *Protostoria delle lingue romanze*, Torino 1965, p. 428.

lingua latina. Pas later zal *romana* „romaans” gaan betekenen en zal de precisering *rustica* niet meer nodig zijn⁴³. De nuancerijke comparatief *facilius* in de geciteerde canon van de synode van Tours suggereert eveneens dat er tussen beide niveaus nog geen onoverbrugbare kloof bestond. Slechts na, en gedeeltelijk ten gevolge van, de Karolingische renaissance zijn zij geleidelijk uiteengegroeid en twee verschillende talen geworden⁴⁴, die overigens gedurende de hele middeleeuwen en nadien nog hun onderlinge affiniteit hebben bewaard⁴⁵. Deze Latijns-Romaanse evolutie was dan nog op haar beurt geografisch gedifferentieerd. In Italië is men zich slechts op het einde van het eerste millennium ervan bewust geworden een andere taal te spreken dan het Latijn⁴⁶. In Spanje is nog op het einde van de 13e eeuw sprake van een *latinum circa romançum* dat geacht wordt verstaanbaar te zijn voor leken en waarvan men specimen heeft teruggevonden in oorkonden van de 10e en de 11e eeuw⁴⁷.

Uit dit alles blijkt dus dat ook het Karolingisch Latijn hoegenaamd niet homogeen is, evenmin als het Merovingisch, doch met dien verstande dat de rollen geleidelijk worden omgekeerd: de auteurs behorend tot de hogere taal- en stijlniveaus, minoritair in de 7e en 8e eeuw, worden nu veel talrijker, maar er is ononderbroken continuïteit met wellicht wel een langzame kwalitatieve verbetering in het algemeen. Anderzijds is er evenzeer continuïteit op het laagste (bij wijze van spreken uiteraard) échelon dat uiteindelijk zal uitmonden in de Romaanse *scriptae*. Daartussen is, zoals voorheen, nog een hele stratificatie mogelijk van diverse talen en stijlniveaus, naargelang de auteur, zijn vorming, zijn milieu en land van herkomst⁴⁸, genre, publiek, enz. Nitardus bij voorbeeld schrijft heel wat eenvoudiger dan Eginhard⁴⁹. Zelfs pater de Ghellinck moest erkennen dat de latiniteit van sommige Karolingische auteurs toch maar *relativement pure* is⁵⁰.

43. P. Zumthor, *Une formule galloromane du VIIe siècle*, in *Zeitschrift für romanische Philologie* 75 (1959), pp. 216-217; *Ab eodem*, *Rhétorique et poétique latines et romanes*, in *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, I: *Généralités*, Heidelberg 1972, pp. 78-79.

44. M. Delbouille, *Tradition latine et naissance des littératures romanes*, in *Grundriss*, *o.c.*, p. 10.

45. B. E. Vidos, *Handbuch der romanischen Sprachwissenschaft*, München 1968, pp. 430-442.

46. Chr. Mohrmann, *Le latin prétendu vulgaire et l'origine des langues romanes*, in *Brochure-programme éditée par le Centre de philologie romane de l'Université de Strasbourg* 1961-62, p. 96.

47. A. Valle, *Protostoria*, *o.c.*, pp. 185-197.

48. Norberg, *o.c.*, pp. 54-55.

49. Wolff, *o.c.*, p. 71.

50. de Ghellinck, *o.c.*, I, pp. 119 (over Mico van Saint-Riquier) en 185.

De reden van deze blijvende heterogeneiteit ligt o.m. in de gedeeltelijke mislukking van de door de grammatici gewenste hervormingen. In de Romaanse landen was de uitspraak van Latijnse teksten (bij voorlezing in de kerk bij voorbeeld) gewoon meegeëvolueerd met die van de locale spreektaal en determineerde sterk de orthografie. Toen Alcuinus en zijn Angelsaksische volgeligen, die een ouder stadium van het Latijn hadden aangeleerd, naar het vasteland overkwamen, vonden zij dit alles nogal „barbaars” en wilden hun eigen uitspraak alsmede de naar hun normen correcte schrijfwijze van de fonemen ter plaatse opleggen. Heel wat gewoonten uit de Merovingische tijd bleken evenwel moeilijk uitroeibaar. Men bleef bij voorbeeld *tse* en *tsi* zeggen i.p.v. *ke* en *ki*. Men streefde nog steeds *hiemps*, *annulus*, *martyr*, *diptongus*, *scola*, (*s*)*cema*, *celus* i.p.v. *hiems*, *anulus*, *martyr*, *dyphtongus*, *schola*, *schema*, *scelus*. *Mibi* en *nihil* (met in theorie verplichte aspiratie) verschijnen onder alle mogelijke vormen: *michi*, *nichil*, *mici*, *nicil*, *migi*, *mizi*, *nizil*. Inzake morfologie kwam men er bij voorbeeld niet meer toe de uitgangen *-i* en *-e* in de derde vervoeging te onderscheiden⁵¹. Men hoeft er trouwens maar de handboeken voor middeleeuws Latijn op na te lezen om vast te stellen dat tal van vulgairlatijnse taalverschijnselen en -wendingen de Karolingische hervormingen glansrijk hebben overleefd. Wel is het mogelijk dat de theoretische verplichting om bij het voorlezen van Latijnse teksten in de liturgie en elders alle letters en syllaben volledig uit te spreken (wat men in Frankrijk voordien niet deed) tenslotte toch deels in de praktijk werd omgezet en zo de linguïstische bewustwording van de „Fransen” heeft verhaast⁵².

Vast staat alleszins dat de taalsituatie in het Karolingische Westen veel minder rechtlijnig en contrastief is geweest dan men vroeger dacht. Een andere vergissing heeft erin bestaan de Karolingische renaissance zonder meer voor te stellen als een terugkeer naar het klassiek Latijn. Zij is dat in se juist niet. De Karolingische renaissance is voor alles een kerkelijk en religieus fenomeen, gemaakt door en voor clerici en waarvan hoogstens enkele bevoorrechte leken a.h.w. de kruimels mochten oprapen. Men dient hierbij voor ogen te houden dat het christendom een godsdienst van het boek is, dat de christelijke openbaring in een geschreven tekst, de Bijbel, vastligt en dat in het Westen deze tekst een Latijnse tekst is. Om de Bijbel en ook de niet-canonieke teksten en documenten (o.m. de liturgische) te kunnen lezen, begrijpen en gebruiken, behoeften de bedienaren van de eredienst een minimum

51. Norberg, *o.c.*, pp. 51-54.

52. Cf. H. Luedtke, *Die Entstehung romanischer Schriftsprachen*, in *Vox Romanica* 23 (1964), pp. 3-21.

aan kennis van de Latijnse taal en grammatica. Zulks was steeds een primaire vereiste geweest in de christelijke cultuur, ook in de Merovingische tijd. Wij weten dat toen in bepaalde centra degelijk gevormde priesters en monniken werkzaam waren, maar lang niet overal. Ook hier was het de hoofdbekommernis van de Karolingen te veralgemenen wat tot dan toe partieel was. Bewust of onbewust de Socratische opvatting delend dat „meer weten” ook „beter zijn” betekent, wenste Karel de Grote dat heel de clerus van zijn rijk voldoende onderricht zou zijn. Gezien ook de administratie goeddeels aan geestelijken was toevertrouwd, moest ook het rijksbestuur daar onrechtstreeks baat bij vinden. De overal op te richten klooster-, kathedraal- en parochiescholen zouden instaan voor de verwezenlijking van 's keizers opzet. Ook de missionering van nieuwe gebieden impliceerde immer het bijbrengen van een zekere basiscultuur. Bonifacius was niet alleen de *apostolus*, maar ook de *praeceptor Germaniae*⁵³. De Angelsaksers en anderen die het Karolingisch programma hebben geïnspireerd en waargemaakt waren zelf monniken of clerici, doordeesemd met bijbelse en christelijke wetenschap. Een van de voornaamste verdiensten van de Karolingische renaissance en meer bepaald van Alcuinus bestond dan ook in de uniformisatie van de Latijnse Schrifttekst (en meteen de triomf van de Vulgaat) en van de andere *libri catholici*, inzonderheid de liturgische boeken die sinds Pepijn op de Romeinse ritus werden afgestemd ter vervanging van de Gallikaanse.

In zijn beroemde *Epistula de litteris colendis* aan abt Baugulf van Fulda (wschl. tussen 794 en 797 geschreven) stelt Karel klaar en duidelijk waar het om gaat: *quamobrem hortamur vos litterarum studia non solum non negligere, verum etiam humillima et Deo placita intentione ad hoc certatim discere, ut facilius et rectius divinarum scripturarum mysteria valeatis penetrare. Cum enim in sacris paginis schemata, tropi et cetera his similis inserta inveniantur, nulli dubium est quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intellegit, quanto prius in litterarum magisterio plenius instructus fuerit. Tales vero ad hoc opus viri eligantur, qui et voluntatem et possibilitatem discendi et desiderium habeant alios instruendi*⁵⁴. De studie van de Bijbel is dus hoofddoel. Sinds de Kerkvaders mochten de profane klassieken wel als *Vorstufe* gelezen en aangewend worden ten behoeve van de Bijbelstudie. Augustinus is hiervan het zuiverste voorbeeld en in de vroege middeleeuwen hebben figuren als Cassiodorus, Isidorus van Sevilla en Beda Venerabilis op identieke wijze geredeneerd. In dezelfde optiek (*translatio studii*)

53. Cf. J. Leclercq, *Initiation aux auteurs monastiques du moyen âge. L'amour des lettres et le désir de Dieu*, Paris 1963², pp. 41-43.

54. *Monumenta Germaniae Historica, o.c.*, p. 79.

hebben ook de Karolingen de antieke schrijvers aanvaard. In hun scriptoria werden zelfs tal van klassieke werken overgeschreven die anders voor ons zouden zijn verloren gegaan⁵⁵. Lectuur van de klassieke *propter se* kwam voor bij enkelingen, doch werd in principe afgekeurd⁵⁶. Hun rol was zuiver secundair en ondergeschikt: *ad nostrum dogma convertimus*, zo luidt het bij Rabanus Maurus⁵⁷. Zoals blijkt uit een recente studie van Günter Glauche⁵⁸, bekleedden de Kerkvaders en de christelijke dichters veruit de voornaamste plaats in het Karolingisch schoolprogramma. Bij de „herontdekking” van de klassieke hebben de Karolingen zich overigens somwijlen vergist: de weergevonden werken waren niet zelden die van Cassiodorus, Isidorus en de *Hispanenses*⁵⁹.

Het is wellicht ook interessant even een blik te werpen op de politieke achtergronden van de Karolingische renaissance. De hele *Renovatio Imperii*-idee die men aan Karel heeft toegeschreven, maar die in feite een geestesconstructie was van enkele invloedrijke clerici uit zijn entourage, slaat niet op het keizerrijk van Augustus, maar op dat van Constantijn. De enge binding tussen het Frankrijk en het pausdom, de romanisering van de liturgie en de canonieke wetgeving passen eveneens in dit kader. Dit nieuwe christelijke imperium, dit nieuwe Athene dat, naar het woord van Alcuinus, juist door de boodschap van Christus het oude overtreft⁶⁰, wou een soort veterotestamentaire theocratie zijn waarin de *civitas Dei* samenviel met de *civitas terrestris* en waarin ook een stuk nostalgie school, niet zozeer naar het antieke Rome, maar naar de tijd der eerste christenen, bij voorbeeld bij Jonas van Orléans⁶¹. In de zogenaamde *Academia palatina*, een veel te pompeuze (later uitgevonden) benaming voor een bescheiden debatclubje aan het keizerlijk hof, werden grammaticale en religieuze problemen besproken⁶². De leden droegen ofwel een bijbels ofwel een antiek pseudoniem, maar Karel zelf heette zich David en gaf zodoende symbolisch de voor hem onbetwistbare suprematie aan van het Bijbels model.

Wanneer wij nu terugkeren tot het Karolingisch Latijn als taal, dan valt op dat de meerderheid van de teksten uit die periode, ook deze met een „correct” uitzicht, in wezen een voortzetting zijn van

55. Wolff, *o.c.*, p. 58.

56. *Ibidem*, p. 60.

57. Leclercq, *o.c.*, p. 51.

58. G. Glauche, *Schullektüre im Mittelalter. Entstehung und Wandlungen des Lektürekanons bis 1200 nach den Quellen dargestellt*, München 1970.

59. Riché, *o.c.*, p. 551.

60. Wolff, *o.c.*, p. 59.

61. Chélini, *o.c.*, p. 150.

62. Wolff, *o.c.*, p. 34.

het christelijk, patristisch en laat Latijn. Hetgeen gold voor de voorgaande tijd, nl. dat via het patristisch Latijn vanzelfsprekend ook elementen eigen aan de klassieke taal binnenslopen, blijft uiteraard ook nu waar. Men kan zich zelfs voorzichtig afvragen of ook bij de Karolingische auteurs heel wat vermeende antieke reminiscenties in werkelijkheid niet tweedehands zijn. Een onderzoek terzake zou onzes inziens vruchtbare resultaten kunnen opleveren. Wat daar ook van zij, inzake de norm van het taalgebruik lezen wij uitdrukkelijk in het *Liber de partibus Donati* van Smaragdus van Saint-Mihiel: *Donatum non sequimur, quia fortiorum in divinis scripturis auctoritatem tenemus*⁶³, hetgeen slechts confirmeert wat Gregorius de Grote twee eeuwen vroeger neerschreef: *quia indignum vehementer existimo ut verba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati. Neque enim haec ab ullis interpretibus in scripturae sacrae auctoritate servata sunt*⁶⁴. Niet de klassieke grammatica, maar de Bijbel is de hoogste norm. Het Latijn van Smaragdus zelf kondigt ten andere reeds dat van de middeleeuwse mystici aan⁶⁵. Bij de bespreking van bepaalde Karolingische auteurs wijst ook de classicist de Ghellinck op de patristische dominante in hun stijl⁶⁶. Maar iemand als Lupus van Ferrières heeft de reputatie *fêru de tradition classique*⁶⁷ te zijn. Deze vermaarde bibliofiel gaat inderdaad traditioneel door voor een van de beste Karolingische „humanisten”. Een kennelijk weinig bekende verhandeling van 1943, die wij toevallig in handen kregen, is niettemin tot de conclusie gekomen dat het Latijn van zijn brieven op verre na niet zo klassiek is als zijn bewonderaars het doen voorkomen, maar dat een vrij sterke inslag merkbaar is van het laat en middeleeuws Latijn, meer speciaal qua vocabularium en syntaxis. Zijn stijl in het algemeen is even schatplichtig aan de Kerkvaders, met name Augustinus, als aan Cicero⁶⁸.

Dit gezegd zijnde, kan niet ontkend worden dat er in de Karolingische renaissance, vooral na de eerste generatie, toch een groep auteurs is geweest die speciaal de klassieken navolgde. Wij denken hier inzonderheid aan de metrische dichters en aan prosaïsten als Eginhard die in zijn *Vita Karoli Magni* Suetonius niet enkel navolgt, maar oenschijnlijk zelfs overtreft. Dit dualisme van ener-

63. H. de Lubac, *Saint Grégoire et la grammaire*, in *Recherches de Science Religieuse* 48 (1960), p. 210.

64. Riché, *o.c.*, p. 195.

65. Leclercq, *o.c.*, p. 49.

66. de Ghellinck, *o.c.*, I, p. 124 (i.v.m. Agobard van Lyon).

67. Chr. Mohrmann, *Le latin médiéval*, in *Etudes sur le latin des chrétiens II*, Roma 1961, p. 198.

68. Ch. Snijders, *Het latijn der brieven van Lupus van Ferrières, middeleeuws humanist*, Amsterdam 1943, pp. 144-145.

zijds een antiquiserende (metrische poëzie, klassiek getint proza) en anderzijds een bijbels-christelijke tendens (ritmische poëzie met vooral hymnen, mystiek proza, enz.) zal de hele middeleeuwse latiniteit beheersen en pas in de 12e eeuw echt overbrugd worden⁶⁹. Maar dit dualisme begint niet met de Karolingen, het is de facto aanwezig sinds de *Patres* de synthese hadden tot stand gebracht tussen het profaan en het christelijk Latijn, waarbij de ene naar deze, de andere naar gene zijde overhelde. Het karakteriseert eveneens, in grote lijnen, de stijlvariëteit van de *Spätantike* (cf. Venantius Fortunatus contra Gregorius van Tours). Maar al die eeuwen door, ook in de Karolingische, blijft de christelijke component de toon aangeven. Wij mogen daaraan toevoegen dat zelfs in de grote Renaissance van de 15e en de 16e eeuw een tweespalt blijft bestaan tussen de „Ciceronianisten” en diegenen die uit schroom voor de sacrale traditie van Bijbel en liturgie trouw blijven aan het christelijk taalgebruik, waarvoor Erasmus in zijn oude dag nog een lans brak⁷⁰. De verhouding tussen beide tendensen lag toen nochtans wel enigszins anders.

Daarenboven komt het ons voor dat men de betekenis van de meer klassiciserende groep binnen de Karolingische *litterati* niet alleen kwantitatief heeft overschat, maar ook veel te positief heeft geëvalueerd. Hun Latijn geeft namelijk een zeer pedante, gekunstelde en artificiële indruk, het is het resultaat van een zeer moeizame inspanning en van slaafse navolging. Het is een levensvreemd fenomeen in een nationale cultuur die dagelijks werd gevoed door Bijbel en liturgie⁷¹, door christelijk en Germaans gedachtengoed, en waarin het zich moeilijk harmonieus kon integreren⁷². Het is om zo te zeggen een marginale factor gebleven, ook ten opzichte van de linguïstische situatie van het ogenblik (cf. *supra*). Eginhard moge dan al louter vormelijk Suetonius hebben geëvenaard en zelfs overtroffen, diens denkpatronen en expressiemiddelen waren gewoon niet toepasselijk op de Karolingische samenleving⁷³. De vergelijking met bij voorbeeld de spontaneïteit van een Gregorius van Tours valt volledig in Eginhards nadeel uit. Al mogen wij vanzelfsprekend niet onze hedendaagse zin voor democratisering van de taal en de cultuur en voor ongekunstelde uitdrukkingvormen zonder meer transponeren naar een verleden waarin het

69. Chr. Mohrmann, *Le dualisme de la latinité médiévale*, in *Revue des études latines* 29 (1951), pp. 330-348.

70. Eadem, *Die Rolle des Lateins in der Kirche des Westens*, in *Etudes II, o.c.*, p. 55.

71. Cf. het hoofdstuk *Civilisation de la liturgie* in P. Riché, *La vie quotidienne dans l'Empire carolingien*, Paris 1973, pp. 272-289.

72. Over deze antinomie, cf. Mohrmann, *Le latin médiéval, o.c.*, pp. 198-199.

73. Auerbach, *o.c.*, pp. 83-88.

concept *imitatio* nog steeds een voorname rol speelde, toch moeten wij vaststellen dat, zo de klassicistische tendens werkelijk had overheerst in de Karolingische renaissance en men daarbij gebleven was, het middeleeuws Latijn in de 11e en vooral in de 12e eeuw nooit het levende, eigentijdse communicatiemedium van de Europese *respublica clericorum* zou geworden zijn, waarin het actuele tijdsgebeuren en de maatschappelijke en religieuze problematiek op levensechte en vaak polemische wijze werd verwoord⁷⁴. Het zou dan gewoon een dode taal zijn geweest, ook voor de *litterati*, wat het nu slechts in de Moderne Tijd is geworden.

Naar ons gevoelen zouden enkele misvattingen betreffende de Karolingische renaissance sowieso onbestaande zijn geweest indien de klassieke filologen het voorbeeld van de historici en de romanisten hadden gevolgd en niet elk gedwongen teruggrijpen naar een ouder, „klassiek” stadium van de taal automatisch als een weldaad hadden beschouwd. Al te zeer hebben zij het Ciceroniaanse en Vergiliaans Latijn voor het alleenzaligmakende gehouden en als norm gehanteerd voor al wat later komt, zonder oog te hebben voor de dynamiek en de noodzakelijke evolutie van de taal. Zij hebben, mutatis mutandis, van Hugo Claus verwacht dat hij zijn toneelstukken zou schrijven in de stijl van Vondel. Door op deze wijze slechts één (en hoegenaamd niet het belangrijkste) aspect van de realiteit in de verf te zetten, kon men onmogelijk de Karolingische renaissance juist verstaan en interpreteren. Met de middeleeuwse latiniteit als geheel is het eender. Niet de klassieke citaten maken haar grootheid en originaliteit uit, maar de hymniek, de vagantenliederen, de mystiek, genres waarvan geen profane antecedenten voorhanden zijn. Elke fase in de geschiedenis van een taal en een literatuur moet *in se* worden bestudeerd en gewaardeerd. Dit grondbeginsel van de moderne synchronische linguïstiek en literatuurwetenschap sijpelt slechts traagzaam binnen in de wereld van de classici. Deze nieuwe visie, gecombineerd met een cultuurhistorische studie van het Latijn als expressievorm van de Europese beschaving in heel haar historisch verloop van Ennius tot Erasmus zou er nochtans kunnen toe bijdragen de zogeheten „klassieke vorming” uit de impasse en de misschien dodelijke verstarring te halen waarin ze zich momenteel bevindt⁷⁵.

74. de Ghellinck, *o.c.* II: *De la renaissance carolingienne à saint Anselme*, pp. 78-80; Mohrmann, *Le latin médiéval, o.c.*, pp. 192-193.

75. Cf. in dat verband de pertinente ideeën van G. Gusdorf, *Les sciences humaines et la pensée occidentale, II: Les origines des sciences humaines (antiquité, moyen âge, renaissance)*, Paris 1976, pp. 17-22, en van G. Sanders, *Renouveler l'audience de nos études latines: des horizons à explorer*, in *Didactica Classica Gandensia* 12-13 (1972-73), pp. 92-106.

Maar laten wij besluiten. Wie het bilan van de Karolingische renaissance wil opmaken, kan als activa registreren: de verbetering en de uitbreiding van de onderwijsinfrastructuur, de inspanningen op het vlak van de spirituele en intellectuele vorming van de clerus, de numerieke toename van de literaire produktie in de brede zin van het woord (diverse leerboeken, brieven, theologische en kerk-rechterlijke tractaten, historiografie, biografie, hagiografie, metrische en ritmische poëzie, *epitaphia* en *carmina figurata*), waarbij vooral de epistolaire literatuur een min of meer persoonlijk cachet krijgt⁷⁶, het bibliotheekwezen, de arbeid van de kopisten die oudere werken overschreven en bewaarden, de ingebruikname van een aangepast schrifttype (de Karolingische minuskel). Passiva zijn echter: het overwegend didactisch karakter van de geschreven produktie, het kunstmatige van vele imitaties, het klein aantal echt originele bijdragen, het vrij elitair aspect van de cultuur (apanage van de clerus en zelfs van een elite onder de clerus).

Waar men ook het accent legge, in geen geval kan de destijds door Henri Pirenne verdedigde stelling nog worden aangehouden, dat de Karolingische cultuur zelfs een achteruitgang zou hebben betekend ten opzichte van de Merovingische. Volgens Pirenne zou de profane Romeinse cultuur, gedragen door het openbaar schoolwezen, tot aan de Arabische invallen hebben standgehouden en zouden pas de Karolingen de cultuur hebben „geclericaliseerd” en meteen de „duistere middeleeuwen” hebben ingeluid⁷⁷. Deze stelling die voor een deel voortspoot uit een ideologisch préjugé, is vandaag de dag volkomen achterhaald: de clericalisering waarover Pirenne het had was lang vóór de Karolingen een feit en de openbare scholen waren lang vóór de Arabische invasie verdwenen⁷⁸. Maar evenmin haalbaar is de theorie van een plotse sprong voorwaarts: de triomfantelijke bevrijding uit *la barbarie mérovingienne*⁷⁹. *Un più, un meglio*, zei Angelo Monteverdi⁸⁰. Dit lijkt ons nog de beste formulering. Pierre Riché van zijn kant concludeert aldus: „Les contemporains de Charlemagne ont bénéficié des multiples expériences des temps barbares. Leur œuvre intellectuelle est un aboutissement brillant plus qu'un point de départ”⁸¹.

Op de initiële vraag of de Karolingische renaissance echt een breekpunt is geweest in de evolutie van de Latijnse taal, moet

76. de Ghellinck, *o.c.* I, pp. 146-148.

77. H. Pirenne, *De l'état de l'instruction des laïques à l'époque mérovingienne*, in *Revue Bénédictine* 46 (1934), pp. 165-177.

78. P. Riché, *L'instruction des laïcs en Gaule mérovingienne*, in *Caratteri del secolo VII in Occidente*, Spoleto 1958, [*Settimane di Studio* 5 (1957)], pp. 873-888.

79. de Ghellinck, *o.c.* I, p. 87.

80. Monteverdi, *o.c.*, p. 363.

81. Riché, *o.c.*, p. 552.

ongetwijfeld negatief worden geantwoord. Te veel argumenten pleiten tegen de thesis van een plotse ommekeer : de continuïteit met de voorkarolingische culturele precedenten ; de heterogeniteit van zowel het Merovingisch als het Karolingisch Latijn waarbij de diverse stijlen en niveaus in beide aanwezig zijn, zij het dan in omgekeerde proportie ; de geleidelijkheid waarmee deze proportie uiteindelijk toch is omgekeerd ; de continuïteit tussen de *scripta latina rustica* en de romaanse *scriptae* ; de slechts uiterst langzaam groeiende *décalage* tussen het traditionele Latijn en de *rustica romana lingua* ; de geografische limieten van de hervormingsbeweging ; het slechts relatief succes in bepaalde domeinen ; de overheersing van de christelijk-patristische stroming en het isolement van de stoeve antiquiserende tendens. Het middeleeuws Latijn heeft zich stapsgewijs gevormd en gemetaboliseerd uit antieke, bijbels-christelijke, laat-Latijnse, vulgairlatijnse, Romaanse en zelfs Germaanse elementen⁸². De Karolingische renaissance kan een en ander hebben gecristalliseerd, maar een breekpunt is zij niet geweest. Wij dienen wel degelijk af te stappen van de wit-zwart clichés van sommige handboeken.

82. Over het middeleeuws Latijn als linguïstisch fenomeen, cf. Mohrmann, *De studie van het middeleeuws Latijn. Verleden, heden, toekomst*. Afscheidscollège, Amsterdam 1973.